

JESUS OG KRISTUS

Af Per Bilde

I foråret 1992 udkom Villy Sørensens bog om Jesus, *Jesus og KRISTUS* (Gyldendal 1992, 252 sider), som på forhånd var omfattet med en betydelig interesse. For det første er det en sjælden begivenhed, at der på dansk kommer en Jesus-bog. Påfaldende nok har næsten ingen af vore professionelle nytestamentlere i det 20. århundrede skrevet nogen Jesus-monografi. Efter Anden Verdenskrig ved jeg kun af Børge Diderichsens *Den historiske Jesus* (1962), hvortil man kunne føje Mogens Müllers *Jesus-opfattelser – i den nytestamentlige forskning* (1978). Men ingen af de to kan siges at være et egentligt Jesus-arbejde, en sag, som de begge faktisk anser for at være både videnskabeligt umulig og teologisk/ideologisk uønskværdig. De Jesus-bøger, der faktisk er kommet i Danmark i dette århundrede, er skrevet af outsiders som Vilhelm Grønbech (*Jesus Menneskesønnen*, 1935), Finn Jacobi (*Jesu død og opstandelse*, 1978) og Knud Hansen (*Forargelsen*, 1983). Villy Sørensens bog om Jesus passer ind i dette mønster ved på afgørende vis at bryde med de (stadig) herskende teologiske og eksegetiske tanker om Jesus.

For det andet er det interessant, at det er *Villy Sørensen*, som nu har skrevet en bog om Jesus. Villy Sørensen er en gigant i dansk og europæisk åndsliv. Han har – ud over sit skønlitterære forfatterskab – fremlagt en lang række væsentlige historiske, filosofiske og religionshistoriske arbejder, af hvilke jeg nævner *Karl Marx: Økonomi og Filosofi. Ungdomsskrifter* (1962), *Nietzsche* (1963), *Schopenhauer* (1969), *Seneca, Humanisten ved Neros hof* (1976), *Erasmus af Rotterdam: Tåbelighedens lovprisning* (1979), *Ragnarok: en gudfortælling* (1982) og *Apollons oprør* (1989). I alle disse værker har Villy Sørensen fremlagt vægtige historiske studier med tydeligt aktuelle tolkninger af det historiske materiale. Den nye bog om Jesus bør læses og drøftes i denne sammenhæng. En mere direkte forbindelse fra den nye bog kan drages til Villy Sørensens artikel »Stoicisme og kristendom«, der foreligger i *Den gyldne middelevj* (1979, s. 26-

Review-artikel

48). I forlængelsen af den store bog om Seneca drøfter Villy Sørensen her forskelle og ligheder mellem Seneca og Jesus og mellem stoicisme og kristendom, og derved baner han vejen for den nye bog om Jesus.

Villy Sørensens bog blev med det samme flittigt anmeldt og kommenteret, og den satte en debat i gang, som langt fra er afsluttet. Det er mit indtryk, at danske teologer i første omgang har modtaget bogen med tydelige reservationer, og at man heller ikke i andre lejre har oplevet noget, der ligner begejstring for dette sidste værk af vor førende historiske filosof (herom lidt mere nedenfor). Jeg gætter alligevel på, at bogen med tiden vil sætte sig igennem som et afgørende bidrag til Jesus-forskningen.

I det følgende forsøger jeg først at gøre rede for bogens problematik, metode, opbygning og indhold. Dette referat glider over i en nærmere redegørelse for bogens teser og forfatterens position. Jeg går videre med knapt at placere Villy Sørensens Jesus-bog i en forskningshistorisk kontekst for derved at sætte den i et klarere perspektiv. Jeg slutter med en kortfattet gennemgang af bogens kvaliteter og mangler, således som jeg ser dem, ledsaget af en antydning af de retninger, som Jesus-forskningen i dag efter min mening bør tage.

Villy Sørensens *hovedproblem* er det i forskningen klassiske spændingsforhold mellem »den historiske Jesus« og kristendommens og kirkens »Kristus-figur«: De fire evangelier vil fremstille den historiske Jesus, men de ser ham – jeg siger næsten »naturligvis« – gennem kristendommens religiøse, kristologiske briller, og de skildrer ham på en sådan måde, at det historiske menneske Jesus glider i ét med den guddommelige skikkelse, der er centrum for den kristne kirkes religiøse tro.

Det er derfor Villy Sørensens *hovedformål* at rede disse to figurer ud fra hinanden. I kristendommens historie gik den historiske udvikling fra Jesus til Kristus. Villy Sørensen vil gå den modsatte vej og bevæge sig tilbage »fra Kristus til Jesus«, fra »myten« til »historien« (jf. kap. 1: *Historie eller myte*, kap. 14: *Kristusmyten*, især s. 231-232 og 234, samt *Slutning*).

Dette problem drøftes især i kap. 1 og 2, men fastholdes i øvrigt hele vejen igennem bogen. I henseende til *metode* finder Villy Sørensen

sit første trin og sit faste udgangspunkt netop i kirkens kristologi. Vejen til den historiske Jesus går fra denne kristologi over den »modstand« mod den, som tydeligt forekommer i evangelierne. Hertil kommer de »modsigelser«, som præger evangeliernes fremstilling af Jesus. Disse to former for »modstand« og »modsigelser« er de sprækker, som tillader det kritiske forskerblik at trænge ind bag evangeliernes kristologiske overflade og tilbage til det historiske menneske Jesus (jf. især s. 129 ff., 155-161, 199-200 og 232-233). Under dette arbejde går Villy Sørensen frem på traditionel eksegetisk og historisk-kritisk vis. Det næste trin i Villy Sørensens metode består af en *rekonstruktion* af Jesu historiske kontekst: den antikke jødedom og dens forudsætninger i ældre israelitisk-jødisk religion. Adskillige kapitler – f.eks. kap. 3 og 5-8 – består således af en beskrivelse af jødisk religion og samfundsforhold på Jesu tid og tidligere. Dermed bidrager Villy Sørensen tillige til drøftelsen af såvel israelitisk-jødisk religionshistorie som jødernes grundlæggende historiske situation under den romerske okkupation. Den i bogen foretrukne metode er således først og sidst *historisk*.

Den udpegede opgave løser Villy Sørensen herefter ved at gå frem på en måde, der kombinerer en kronologisk-biografisk med en tematisk disposition: Forfatteren har *ikke* gjort det til sin primære opgave i sin bog at tegne et billede af Jesu livshistorie fra begyndelsen hos Johannes Døberen i Judæas ørken og i Galilæas landsbyer indtil Jesu lidelse og død i Jerusalem. Fremstillingen består ikke primært i en kronologisk fremadskridende fortælling af Jesu livshistorie. På den anden side har Villy Sørensen ikke, som f.eks. Rudolf Bultmann og Günther Bornkamm i deres Jesus-bøger (1926 og 1956), helt opgivet og udeladt dette biografiske synspunkt. Der findes i Villy Sørensens bog en løst udkastet historisk-biografisk struktur, idet beretningen om Jesu fristelse behandles i kap. 3 og materialet om Johannes Døberen i kap. 5, mens tilsvarende Jesu død og (igen) »Kristusmyten« behandles i de to sidste kapitler (kap. 13 og 14). Villy Sørensen holder således fast ved, at vi historisk kan rekonstruere Jesu liv i store træk.

Ind i denne kronologiske ramme behandles bogens hovedemne, Jesu forkyndelse, i en række – dog, som nævnt, ikke ahistorisk helt sidestillede – tematiske kapitler om især *tilgivelse* (kap. 4), *Messias* (kap. 7), *Jesus*

Review-artikel

og *Israel* (kap. 9), apokalyptikken (kap. 10), *Gudsriget* (kap. 11) og *kærlighedsbudskabet* (kap. 12). I disse og andre kapitler drøfter Villy Sørensen den kristne kirkes syn i forhold til evangeliernes fremstilling, de historiske forhold i Palæstina på Jesu tid og den position, som den historiske Jesus på denne baggrund kan formodes at have indtaget.

Fremstillingen indrammes endelig af de principielle metodologiske kapitler 1 og 14 om historie og myte samt af det begrebsmæssigt grundlæggende kap. 3 (*Troen, kraften og magten*). Her fremlægger Villy Sørensen dels sin psykologiske forståelse af, hvad *tro* egentlig er, og dels sin fundamentale sondring mellem *magt* og *kraft* (jf. det centrale citat fra s. 238, som gengives nedenfor), idet han basalt ser Jesus som en person, der fremfører kærlighedens og tilgivelsens *kraft* over for den generelt rådende økonomiske, sociale og politiske *magt*.

Villy Sørensens *hovedtese* fremgår klart allerede af bogens noget konstruerede titel: Jesus var ikke og ville ikke være hverken kristendommens Kristus-skikkelse eller en jødisk Messias (jf. især s. 100-115). Jesus tillagde heller ikke selv sin død nogen form for frelsende eller sonende betydning; det gjorde først Paulus og den kristne kirke (jf. s. 220-234, især s. 231-232). Historisk var Jesus nærmest i slægt med de gammeltestamentlige profeter (jf. s. 32, 112, 114-115, 157-159, 165 og 205-206), og blandt disse er Jeremias den, som kommer ham nærmest (jf. s. 86-99).

En anden grundtese hos Villy Sørensen går ud på, at Jesus – trods hans forkyndelse af det nært forestående gudsrige – *ikke* på nogen måde var eller tænkte *apokalyptisk*, dvs. tænkte og opførte sig i stil med den samtidige jødiske og kristne apokalyptik, som vi kender f.eks. fra *Daniels Bog*, *Fjerde Esras Bog* og *Johannes' Åbenbaring*, som Villy Sørensen i øvrigt giver en god fremstilling af (s. 148-166).

I logisk forlængelse af denne position ligger Villy Sørensens overbevisning om, at Jesus ikke stod for, men tværtimod bekæmpede *dualismen* (f.eks. s. 48, 55-56, 146, 149 og 233). Det gør ligeledes Villy Sørensens overbevisning om, at Jesus i væsentlige henseender stod i *modsatning til Paulus* (s. 47-48, 63, 129, 155, 189, 198-199, 220-234, 235).

Udtrykt positivt tolker Villy Sørensen det *gudsrige*, som er centralt i de synoptiske evangeliers gengivelse af Jesu ord, om det jødiske folk, som gør bod og omvender sig (s. 32, 73, 114, 128, 159, 165-169, 183, 199-201, 236). Guds rige er således forstået ikke et himmelsk eller overjordisk, men netop et *jordisk* rige, nemlig det omvendte, barmhjertige, tilgivende, og dermed retfærdige og gudvelbehagelige Israel.

Ifølge Villy Sørensen var det således *Jesu budskab* at stille det jødiske folk over for valget mellem omvendelse og *den* politiske og nationale katastrofe, som ville blive resultatet af den væbnede opstand mod Rom, som »zeloterne« virkede for, men som Jesus – i forlængelse af Jeremias – modsatte sig (f.eks. s. 164). Det betyder endvidere, at Jesus *kun ønskede at henvende sig til det jødiske folk*, mens de ikke-jødiske »hedninger« aldrig kom inden for hans horisont (jf. s. 11, 34-35, 114-115, 128-129, 164-167, 182-183, 199-201, 233, 235, 238).

Villy Sørensen ser på denne måde *Jesus som en afgørende fornyer af jødisk teologi*, dvs. af det jødiske gudsbegreb, som ifølge Villy Sørensen har gennemløbet følgende udvikling:

De bibelske skrifter vidner om en bevægelse i Jahve: fra en naturkraft (skaberguden) før godt og ondt, via en strengt dømmende magthaver til den barmhjertige gud som Jesus forkyndte og som er lutter tilgivende kraft, men uden magt til at sætte Riget igennem; det kommer når folket gør Jahves bevægelse med, ikke som en verdensomvæltning, men som en omvendelsesproces. (s. 238)

Historisk rekonstruerer Villy Sørensen da følgende hovedlinje i *kristendommens udviklingshistorie*: Det hele begynder med en profetisk, ikke-messiansk og ikke-apokalyptisk Jesus, og herfra sker der et kvalitativt spring frem til en apokalyptisk kristendom (Paulus og de synoptiske evangelier). Fra denne position sker der atter et afgørende spring frem til den ikke-apokalyptiske form for kristendom, som vi finder i Johannes-evangeliet (jf. f.eks. s. 167-168).

Det er derfor heller ingen overraskelse, at Villy Sørensen flere steder i sin bog *polemiserer mod kristne teologer* (jf. s. 129, 168-169, 174-176, 186, 191-192, 197-198, 235-236).

Villy Sørensens Jesus-bog hører hjemme i sammenhæng med den klassiske *kirke- og kristendomskritiske Jesus-forskning*, som tog sin begyn-

Review-artikel

delse med Reimarus (1768) og fortsatte med David Friedrich Strauss (1835). Der er endvidere en solid forbindelse til denne traditions fortsættelse i den *liberale teologis* tolkning af Jesus. Med disse traditioner deler Villy Sørensen troen på muligheden for overhovedet at kunne opspore og afdække den historiske Jesus. Fælles for Villy Sørensen og disse skoler er endvidere troen på en kategorisk modsætning mellem Jesus og Paulus, ligesom Villy Sørensen – ganske vist forsigtigt (jf. s. 237-239) – til dels deler denne liberale teologis syn på Jesu »evige« betydning.

Villy Sørensens bog om Jesus er endvidere beslægtet med moderne *jødiske tolkninger af Jesus*, nemlig derved, at Villy Sørensen ligesom disse konsekvent søger at tolke Jesus inden for en israelitisk-jødisk kontekst. Dermed forbinder Villy Sørensens bog sig ligeledes med den med de nævnte jødiske Jesus-bøger beslægtede store bog af E. P. Sanders: *Jesus and Judaism* (1985), som Villy Sørensen imidlertid ikke refererer til.

Derimod placerer Villy Sørensens bog sig i en absolut modsætning til den ellers i det 20. århundrede så dominerende *dialektiske teologis* syn på Jesus. Eksempler herpå er de allerede nævnte Jesus-bøger af Rudolf Bultmann, Günther Bornkamm, Børge Diderichsen, Mogens Müller og Knud Hansen.

I *dansk tradition* vil jeg endelig pege på Villy Sørensens forbindelse til Vilhelm Grønbechs værker (der citeres s. 161-162, 164, 190 og 206) og til Finn Jacobis Jesus-bog fra 1978 (som ikke citeres). Med Jacobi deler Villy Sørensen den konsekvente vilje til at tolke Jesus i den samtidige jødiske kontekst, mens han med Grønbech deler synet på Jesus som en original religiøs fornyer-skikkelse.

Villy Sørensens grundlæggende position, som hermed skulle være indkredset, forklarer nok let, hvorfor bogen – i alt fald i første omgang – blev modtaget på en måde, som jeg må betegne som utilfredsstillende. Jeg ser her bort fra den positive anmeldelse i *Politiken* (ved Thomas Bredsdorff) og holder mig til de mere fagkyndige eksegetiske og teologiske anmeldelser, nemlig af Mogens Lindhardt og Johannes Sløk i *Jyllands-Posten*, Kjeld Holm i *Aarhus Stiftstidende*, Rudolph Arendt i *Kri-*

steligt Dagblad, Thorkild Grosbøll og H. C. Wind i *Præsteforeningens Blad* samt Mogens Müller i *Dansk Teologisk Tidsskrift*.

Bortset fra H. C. Wind, som åbenbart følges af Peter Widmann i *Kritik* og Mogens Pahuus i *Salt*, er det tydeligt, at de eksegetiske teologer er kritiske, for ikke at sige negative. De gennemgående indvendinger gælder det »metodisk umulige« i overhovedet at rekonstruere Jesus; videre, at Villy Sørensen »intet nyt« bringer til torvs, og at bogen er lidet »original«; fremdeles, at Villy Sørensens billede af Jesus ligner »liberal-teologi«, at bogen er »fordomsfuld«, »gammeldags«, »tynd«, »skuffende« osv.

Systematikerne (Wind, Widmann og Pahuus) tager åbenbart langt mere positivt mod Villy Sørensens Jesus-bog, og det samme synes at gælde religionslærerne (jf. Claus Jensen og Finn Stefánsson i *Religion* 4, 1992).

Det er efter min opfattelse overordentlig glædeligt, at ikke-teologer, ikke-eksegeter og ikke-fagfolk vover at tage fat på de vanskelige spørgsmål om Jesus og kristendommens tilblivelse. Det er for mig heller intet minus, at Villy Sørensens Jesus-bog har et aktuelt (humanistisk) sigte. Det er endelig min generelle vurdering, at Villy Sørensens bog er et originalt, selvstændigt og meget personligt arbejde.

Jeg finder dens grundlæggende problematik helt uomgængelig: Uanset hvor mange fejl der er blevet begået i den historiske fortolkning og rekonstruktion, er vi nødt til at arbejde historisk med spørgsmålet om Jesus. Og vil kristne teologer ikke gøre det, så vil det blive gjort af andre: historikere, religionshistorikere, kulturhistorikere og filosoffer.

Også den anvendte metode finder jeg principielt sober: Villy Sørensen arbejder stilfærdigt, kritisk og forsigtigt, og han udøver et sundt jugement i behandlingen af både tekster og sekundærlitteratur.

De opnåede resultater vil naturligvis altid kunne diskuteres (jf. nedenfor), men der kan efter min opfattelse ikke være tvivl om, at Jesus – direkte eller (måske især) indirekte – forholdt sig til *den* specifikke historiske situation i det jødiske Palæstina, som Villy Sørensen på udmærket måde har beskrevet.

Endelig finder jeg – med Jensen og Stefánsson og mod de fleste eksegeter – Villy Sørensens bog gennemgående upolemisk. Den er efter

Review-artikel

min mening stilfærdig og saglig, et sobert arbejde, der indbyder til en saglig drøftelse.

Villy Sørensens bog om Jesus er meget tiltalende for en historisk tænkende Jesus-forsker. Men netop ud fra en historisk betragtning lider bogen samtidig af en række væsentlige mangler:

Den første mangel, jeg vil pege på, er en, som egentlig støtter Villy Sørensens grundtese: Villy Sørensen nævner ikke, at Josefus grundlæggende indtager den samme »kvietistiske« position som Jesus (i Villy Sørensens tolkning), og at han ligeledes støtter sig til Jeremias frem for alle andre profeter, ja, at han måske ligefrem identificerer sig med ham.

For mig er den mangel, der springer mest i øjnene, dog hellenismens og den hellenistisk-romerske kulturs (næsten) fuldstændige fravær i Villy Sørensens bog. Ordet »hellenisme« nævnes 6-7 gange, men altid helt perifert, og sagen er slet ikke nærværende i bogen. Det er mig svært at begribe, at en hellenisme-kender som Villy Sørensen ikke har kunnet få øje på nogen betydning i det ubestridelige faktum, at det jødiske Palæstina på Jesu tid i mere end 350 år havde hørt til den hellenistiske/hellenistisk-romerske verden. I den sammenhæng må jeg med beklagelse notere, at væsentlige moderne værker som Martin Hengels *Hellenismus und Judentum* (1969/1973/1988) og F. G. Downings *Christ and the Cynics* (1988) mangler i Villy Sørensens – i øvrigt også ellers noget eklektiske – bibliografi.

Videre fremdrager jeg som en (mindre vigtig) mangel Villy Sørensens forældede opfattelse af »zeloterne«: Forfatteren skriver ganske ubekymret om disse »zeloter« (f.eks. s. 82, 102, 122, 126-127, 164, 202-203, 205, 207, 211, 214, 215) uden hensyntagen til, at man gennem de sidste 20-30 år i forskningen har ført en dybtgående debat om denne term – og i dag tenderer til i stedet at tale om den »militante« gruppe blandt jøderne på Jesu tid, mens »zeloterne« synes at være et parti-navn, som først dukker op i Josefus' beskrivelse af Jerusalems belejring i 69-70. I litteraturlisten mangler da også alle andre vigtige værker om dette emne end S. G. F. Brandons *Jesus and the Zealots* (1967).

Et fjerde eksempel på en (mindre) mangel er synet på Galilæa som et i ganske særlig grad »zelot«-inficeret område (jf. s. 82, 122, 164). Men

også denne opfattelse må i dag betegnes som utilstrækkeligt begrundet, jf. især Seàn Freynes store monografi om dette emne: *Galilee from Alexander the Great to Hadrian* (1980).

Man kunne pege på andre fejl og mangler vedrørende enkeltheder: F.eks. er *Daniels Bog* næppe den første jødiske apokalypse (s. 148). Den position tilkommer snarere de ældste dele af *Første Enoks Bog*. Ligeledes undrer det, at Jesu underer behandles så perifert.

Det er imidlertid langt mere afgørende at tage fat på Villy Sørensens tolkning af *Jesu forhold til den samtidige jødiske apokalyptik*: Er det virkelig troværdigt, at Jesus på dette punkt skal have adskilt sig fra og hævet sig over hele sin samtid? Apokalyptikken gennemsyrede hele den antikke jødedom, og den synes ligeledes at gennemsyre hele den tidlige kristne overlevering. På den baggrund skal der endog meget solide argumenter til for at usandsynliggøre Johannes Weiss' og Albert Schweitzers grundlæggende teser fra omkring år 1900. Og jeg må tilstå, at Villy Sørensen endnu ikke har overbevist mig. I denne sammenhæng finder jeg, at det er en svær fejl ved bogen, at den overhovedet ikke inddrager de eskatologiske profeter og Messias-prætendenter, som vi kender fra Josefus, og som i Jacobis bog fra 1978 så fremragende er inddraget i fortolkningen af Jesus.

Jeg har således mine store tvivl om, hvorvidt det af Villy Sørensen fremlagte billede af Jesus er tilstrækkeligt kontekstnært, og det både i forhold til den jødiske og den hellenistiske kontekst.

Denne kritik bør dog ikke misforstås! Fundamentalt finder jeg, at Villy Sørensens bog om Jesus er befriende. Den er velgørende kritisk. Den kaster et klargørende historisk lys over mange forhold i evangelierne. Efter min mening består dens fejl især i, at den ikke går langt nok i sin historiske undersøgelse: Det er ikke nok at anskue Jesus som en jødisk, »jeremiansk«, »kvietistisk« profet. Apokalyptikken kan han næppe frigøres fra, og Jesus bør samtidig tolkes som en karakteristisk eksponent for den hellenistisk-romerske kultur – uanset at han samtidig synes at have protesteret heftigt imod den selvsamme kultur.

Review-artikel

Per Bilde

Lektor, dr.theol.

Institut for Religionsvidenskab

Aarhus Universitet